

leányát, meg az *Egy magyar nábobot*. Nála jobban kevesen tudhatták, mennyivel nagyobb tehetség a három kortárs bármelyike a hajdani lovasgenerálisnál. Am nemcsak esztéta volt, hanem éles szemű történész, irodalomtörténész, aki felismerte, hogy a géniusz egymaga még nem kezeskedhet a tartós, élénk, igazán széles körű sikerért. Sok függ a tárgyválasztástól, korhangulattól, az irodalmi kínálat gazdagságától. Jósolni igen kockázatos. Csupán az idő, négy-öt évtized letelte dönthette el, Viola, Kárpáthy János vagy Kárpáthy Zoltán „csatlakozik-e a nemzeti monda hagyományos alakjaihoz”.

Elmondhatjuk, a Szépirodalmi Figyelő és a Koszorú derekas munkát végzett mind a regény korabeli lehetőségének, mind általánosabb törvényszerűségének tisztázása terén. Hiányolni pusztán azt lehet, hogy regényírásunk nagyjairól nem közölt átfogó értékeléseket. Ez azonban nem a szerkesztőn múlott, aki kitűnő felismerései s módszerei ellenére sem volt vérbeli regénykritikus, noha az elbeszélő műfajok általános követelményeit e részterület esztétái számára is tanulságosan világította meg.

Végül megjegyzem, Arany folyóiratait korántsem jellemzi a francia műveltségtől, irodalomtól való általános idegenkedés, mint egyesek vélik. A romantikát csupán a regényírásban (ott se mindenkinél!) ítélik el, ámde sok elismerésben részesül a lírikus Hugo, valamint Lamartine, Alfred de Vigny, bőséges idézetekkel hívják fel a figyelmet Hugo névtelen memoárjaira, nagyobb tanulmányt hoz a Koszorú Lamartine-tól *A költészet rendeltetése* címmel, 1864-ben. Kikövetkeztethető, hogy a cikkírók nagyrésze nem rokonszenvezik III. Napóleon tekintélyi uralmával, az angol parlamentarizmus vele szemben is minta. Határozottan kitetszik ez Almási Balogh Pál *Páris és a francia értelmiség* c. útirajzából (Ko 1863 nov. 15.), amely a szellemi élet elsorvasztásával vádolja a császárt.

(A jegyzetekben csak azon publikációk esetében jelzem az eredeti lelőhelyet, amelyek később hiteit érdemlő kiadásban nem jelentek meg. Így Aranynál például mindig a kritikai kiadást tüntetem föl.)

Nagy Miklós

Arany János és Gönczy Pál barátsága*

Nem általánosan tudjuk, hogy Arany János és a magyar közoktatásügy múlt századbeli egyik reformere, Gönczy Pál milyen szoros barátságban voltak. Családom erről a kapcsolatról adatokat őrzött meg.

Arany és Gönczy egy évben, 1817-ben születtek, Arany március 1-én, Gönczy december 25-én, amint ez utóbbit az atya feljegyezte. Szegény, sokgyermekes családok tagjai voltak; Arany a tíz testvér közül az utolsó születés, Gönczy hat testvérenek a legidősebbike volt. Mindketten hajdúfiak voltak; Arany – mint tudjuk – Nagyszalontán, az ősi hajdúfészekben, Gönczy a szabad Hajdú-kerület egykori központjában: Szoboszlón munkálkodó, „szántó-vető” szülők tehetséges gyermekeiként tűntek ki már az elemi iskolában. Később ez az ősi népi-elemi jelleg domborodott ki életpályájukon s életművükön. Középfokú iskoláiknak a szülővárosukban történt elvégzése után beiratkoztak a századok alatt országos hírűvé vált debreceni református kollégiumba, s sorsuk itt kapcsolódott szoros barátságá.

A Kollégiumban nemcsak az akkori uralkodó osztály fiai, hanem a nép fiainak tehetséges gyermekei is sokan felkerültek az egyetemekre jogosító akadémiai osztályokba. A Kollégium szervezete bizonyos demokratikus jeleggel bírt, amit a haladó szellemű külföldi egyetemekről ültettek át ide. Professzoraik jól képzett emberek voltak. Ebben az iskolában az 1833/34-es tanévben írták be Aranyt. A Kollégium kitűnően rendezett levéltárában őrzik jelenleg is a *Classificatio juventutis scholasticae in Collegio helv. conf. addictorum Debreciensis scholis inferioribus adscriptae 1833/4. I. II.* című, a felsőbb osztálybeli diákok tanulmányi eredményeit tartalmazó, előnyomtatott „osztálykönyvet”, amelynek 66. lapján olvastam Arany János adatait. 146 osztálytársa közt volt Aranyinak (tévesen így írták Arany családi nevét) egy földije is: Borbély Károly. Arany ebben az I. filozófiai osztályban eminens osztályzatot kapott. A Kollégium *Generalis Academiae Classificatio* kezdetű könyv 1834/5 iskolai év filozófiai II.

*Adatközlőnk stílusát érintetlenül hagytuk; modora maga is egy művelődéstörténeti korszak jellemzője. (Szerk.)

o.-ban vannak együtt megnevezve Arany és Gönczy, mint tógátus diákok, Arany szintén eminens, Gönczy jeles osztályzattal. Két tanévben jártak együtt s itt ismerték meg egymást. Mindketten komoly, elmélyülő tanulók voltak, sokban egyező természetűek. A szigorú diáktörvényeket, mint diáktársaik sokszor, ők is többször megszegték. Ugyancsak a Kollégium levéltárában meglevő Diarium cui inscribuntur excessus famulorum ab anno 1826–37, valamint az Acta sedis scholasticae iudicaria in Collegio reformatorum Debrecinensi ab anno 1832–39. című jegyzőkönyvekben kitéve Arany négy ízben, Gönczy is több alkalommal állt a diáktörvényszék előtt, kisebb büntetéseket kapva.

Gönczy szülei a közeli lakásuk miatt megtehették, hogy kollégista fiúkat Szoboszlóra házszekereztek bizonyos hétvégeken, szünidőkben, de Arany szülei Debrecenből nagyobb távolságban lakván, nem tudták ezt megtenni diák fiúkkal. Gönczy Pál többször meghívta Arany Jánost ilyen alkalmakkor Szoboszlóra egy kis jobb kosztra, pihenésre, amikből a Kollégiumban szűkében álltak. Vasút ekkor még nem volt az Alföldön. Megtörtént, hogy Gönczy Pál atya, János, aki a hajdúdemokráciában Szoboszló város tanácsbelije volt, s így ismerős a hajdú közeletben, egy ilyen diákszekerezés során a fiát és barátját elvitte a Hortobágyra is, erre a tenger-pusztaságra. Ekkor ismerte meg Arany János ezt a tájat, amiről később így írt:

Füzes Tiszaparttól Biharig egy róna,
Mintha sebes árvíz meggyalulta volna. . .
Nincs halom a téren, vagy csak eltévedve,
Mintha olykor a föld buborékot vetne. . .

Meg alkalom volt ez arra is, hogy elbeszéléseit hallgassa Arany a Gönczy családfőnek a hajdúk történetéről, ami később, mikor Nagyszalontán a levéltárat is kezelte, ösztönözte a levéltári kutatásra. Többször kellett nekik Szoboszlón való vakációzás során templomba menni; ilyen alkalomra megkapta Arany a Gönczy família ama ősi énekes könyvét, mint ereklyét, amit még Gönczi György adott ki 1592-ben. Erről az énekes könyvről Arany később megemlékezett *A magyar irodalom rövid története* című, iskolai célra szánt jegyzetében, mint a protestáns énekköltészet jelentős gyűjteményéről. Ma is tudják Szoboszlón, hogy hol ült a ref. templomban Arany János akadémista korában. Gönczyék Szoboszlón megmutatták Aranynek a várost átszelő Kősi folyón működött vízi malmot, amit az ide telepített lovas hajdúknak Bocskay adományozott. Ez a malom azonban az 1789. évtől beköszöntött nagyon száraz időjárás miatt vizet nem kapván, hallgatásba merült, s Arany ittjártakor már csak ipari műemlékszámba ment. Arany később *Az elveszett alkotmány* című költeményében (II. ének 598 sor.) így emlékezett e szoboszlói emlékre: „Vad zaja elnémult, mint a Kősi malma Szoboszlón.”

Arany és Gönczy debreceni tanulásuk idején tagjai voltak a nagy hírű Kollégiumi Kántusnak. Arany maga mondja, hogy éles diszkantja messze kivágott az énekkarban. Zenei tudásuk abban is egyezett, hogy Arany a gitározásban, Gönczy a hegedülésben tüntek ki. Arany János, de maga Gönczy is voltak a színészi pályán is iskolázásuk után. Aranynek Debrecenből a Fánchy és László színtársulattal, majd a Hubayéval máshová is el kellett menni, egy alkalommal azt az utazó ládáját, amit később az Akadémián kapott lakásában is nagy becsben tartott, nem vihette – szokás szerint – magával, Debrecenben maradt az; csak később vitte haza Nagyszalontára Gönczy Pál atya.

A két barát az iskolák végeztével is szoros barátságot tartott. Bár nem sokat leveleztek, mert a Habsburg-elyomás elleni álláspontjuk köztudomású volt, s figyelték őket. Az 1848/49-i eseményekben azonban nyíltan a forradalom mellé álltak, Arany a debreceni Kossuth-vezette kormányban vállalt állást, Gönczy meg nemzetőr-tisztként tevékenykedett. Sajnálatosan kellett megállapítaniuk, hogy a nagy nemzeti ügy elbukott, s nekik visszaút jutott osztályrészül; Gönczynek tanítóskodás a bihari részeken, Arany tanároskodás. Úgy gondolták, hogy a nevelői posztokon tudhatnak hatni a levert magyar szabadságot óhajtó régi és új generációra. Gönczy a köznevelés problémáinak előrevitelét munkálta, Arany elfogadta a MTA-hoz „titoknokként” való meghívást. Gönczyt később, a kiegyezés után, Eötvös József nyerte meg a közoktatásügyi minisztériumának tisztviselőjeként, ahol már nem pusztá szemlélője, hanem irányítója lehetett a függetlenné vált magyar népoktatásnak. A munkára nevelés hazai úttörője lett. Munkálkodásuk színtere a főváros volt, így mind maguk, mind családjaik sokszor találkoztak. Az akkori u. n. felsőbb körökkel csak hivatalosan érintkeztek, de annál bensőségesebb volt családi kapcsolatuk. 1872-ben Arany nem tudott elmenni Gönczyék névnapi összejövetelére, feleségével ezt a versét küldte el, mely költeményei közt nem szerepelt sokáig:

Boldog	név	napot	kíván
Bú	nélkül	neked	komám
Barátid	nemes	nyájas	körében;
Bár	nejét	nem	követi,
Borod	nedvét	nem	költheti;
Betegnek	nincs	nagy	keleti,
B-vel	nevét	nem	kezdheti.

Mikor Gönczyék Ilona nevű menyasszony lányuk, akinek talán Aranyék keresztszülei voltak, meghalt 1879-ben, a sírversét Arany írta meg *Egy ara sírkövére* címen. Aranyék barátságot tartottak Gönczy Pál gyermekeivel, így Etelkával, Csiky Kálmánnéval is, akit húsz évig használt tintatartójával ajándékozott meg. Aranyé halálára küldött koszorúja Gönczynének az Arany család által abban a kitüntetésben részesült, hogy a szalagját eltették, s az ma is látható a nagyszalontai Arany-múzeumban.

Arany János nemcsak diákéveiben, majd pl. Kólyon férfikorában látogatta meg Gönczy Pál barátját – ezt az utóbbit sejtjük *Az elveszett alkotmány* 5. énekéből – hanem éltes korukban is felkeresték szülőhelyüket. Arany az eredménytelen karlovy-varyi (akkor karlsbadi) fürdőkúrák után barátja ajánlatára Szoboszlón is próbálkozott az akkori salétromsós gyógyvízzel. A szoboszlói fürdőzés pár napja sem hozott eredményt, nem volt ez egyéb, mint a diákkori élmények felelevenítése, legalábbis ezt hozta tudomására nagyatyámnak, Gönczy Lajosnak, akitől vettem a levelezésekben s az irodalomban nem talált adatokat.

Geönczy József

